

**МОТИВ «ШЛЯХУ / ВИХОДУ» В ТВОРЧОСТІ В. СТЕФАНИКА І
А. ЧЕХОВА**

У роботі розглядається художнє освоєння мотиву «шляху / виходу», який є суттєвим аспектом порівняльної поетики. Головною інтенцією роботи є визначення мотиву «шляху / виходу» як важливої семантичної одиниці художнього світу Стефаніка і Чехова.

Ключові слова: *мотив, порівняльна поетика, хронотоп, топос.*

Серцевиною зіставної компаративістики є порівняльна поетика – ужиткова галузь, яка зіставляє й упорядковує літературні жанри, стилі, мистецькі тенденції різних епох і культур. Порівняльна поетика об'єднує тематологію, жанрову і стильову типологію, здійснює зіставне вивчення національних літературних традицій тощо [1, 124]. Поняття «мотив» виявляється надзвичайно продуктивним в порівняльній тематології. Термін «мотив» вживають у кількох значеннях. Часто воно є синонімом теми або образного її втілення. Розмежовуючи дифініцію «тема-мотив», слід зазначити, що тема як інваріант містить парадигму варіантів – мотивів. Б. Томашевський ствержував, що, розклавши твір на тематичні частини, можна дійти до найдрібніших, неподільних елементів, які змальовують окремі дії, події або речі. «Тема неподільної частини твору називається мотивом» [6, 182].

Глибоке художнє освоєння мотиву «шляху / виходу» є суттєвим аспектом порівняльної поетики, що пов'язує творчість А. Чехова і В. Стефаніка. Художній світ Стефаніка, який має яскравий національний колорит, на перший погляд, надто далекий від чеховського. Проте при більш пильному розгляді створена ним картина світу виявляє такі параметри, які дозволяють зіставляти її з прозою російського новеліста. Сама по собі нова історична доба в її змінах та динаміці зумовила появу в їх творчості мотиву «шляху / виходу».

Мотив «шляху / виходу» є важливою семантичною одиницею художнього світу Стефаніка і Чехова: з'явившись в ранніх новелах письменників, цей мотив проходить червоною ниткою через всю їх творчість.

Форми художнього простору Стефаніка і Чехова різноманітні. Простір обмежений сферою побуту: садибою, будинком, ганком, стінами і парканом, завжди має вихід у зовнішній світ [7, 304]. Якщо чеховські герої намагаються відійти від звичайного життя в якийсь інший світ, котрий здається їм таємничо-чудовим; герої ж Стефаніка навпаки, йдуть з тугою і слізьми. Їх женуть із рідного села горе і злидні, а не прекрасне

передчуття майбутнього, неясне поривання до свідомої діяльності. У такому контексті, для Стефаніка, «вихід» із рідної землі, села, сприймається героєм, односельцями і Світом як вихід із життя, тобто як похорон [2, 83].

Ситуація виходу з села, що здобула символічне значення виходу з життя зустрічається в перших новелах В. Стефаніка – «Синя книжечка» і «Виводили з села». Стефанік у новелах домагається збільшення масштабу хронотопу. Подія «виходу» героя у світ, розрив героя з «рідним топосом» сприймається як загальнолюдська трагедія. Уже перші фрази новели «Виводили з села», що відтворюють хронотоп, у якому будуть розгортатись події, настроює читача на сприйняття традиційної ситуації провідів селянського юнака в більш трагічному і масштабному, ніж звичайно, контексті: *«Над заходом червона хмара закаменіла. Довколо неї зоря обкинула свої біляві пасма. І подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Из-за тої голови промикалися проміні сонця»* [5, 30].

Дорога через ліс, по якому пролягає шлях Миколи, всипана «мідяним» листям і також здається залитою кров'ю. С. Процюк зауважує, що «у підсумку виникає уявлення про Людину, що йде під зловісно-кривавим небом по дорозі своєї долі (пор. з ліричною мініатюрою Стефаніка «Дорога»), яка приречена на те, що рано чи пізно складе свою голову на землю і закінчить свій шлях на цвинтарі. Це враження посилюється у фіналі повісті, яку вінчає голосіння матері Миколи. У контексті твору Стефаніка фінальна сцена, не втрачаючи свого національного колориту, набуває загальнолюдського змісту [2, 133].

Схожий ракурс зображення подій зустрічаємо в новелах В. Стефаніка «Моє слово» і «Дорога». В обох творах шлях героя розпочинається від маминої хати й позначений болем розриву з рідним середовищем. Дуже яскраво цей біль виражений у «Моєму слові», адже в чужий, «чорний» світ вирушає дитина, хлопчик у «біленькій сорочці», сам білий. Він знаходиться на роздоріжжі між двома протилежними світами. І як завжди материнські ридання: *«А як я плакав, то мама ридала: «Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть. Не покидати було мене»* [5, 172]. Л. Голомб зазначає, що міфологема шляху в «Моєму слові» зазнає змін: «якщо на початку твору це був шлях по горизонталі (земля, поле, скиби родючої землі), то далі рух душі автогероя, символізований образом дороги, здійснюється по вертикалі: *«І лечу, лечу по чорних хмарах... Золотою стрілою прорізуя світляні висоти»*; *«лечу до сонця, до щастя»* [3, 311].

Художня реалізація мотиву шляху в новелі «Дорога», яка є конкретизацією і продовженням «Мого слова», реалізується у просторово-часових вимірах. Герой новели завершує своє життєве коло, і його дорога повертає до свого першопочатку – до матері, яка перебуває вже в позасвітах.

«Божже, ти подаруй мені решта моєї дороги, бо я не годен вже йти!» [5, 113]. Та доведеться пройти й решту, зазнати ще багато втрат (*«сто гробів»*), доки не прийде кінець. На початку шляху герой бачить свою дорогу *«ясною й далекою»* вдень безконечною, як промінь сонця, вночі осяяною зорями: *«Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи»* [5, 112]. Л. Голомб підкреслює, що після емоційно нейтрального *«Ступав своєю дорогою далше»*, в якому паралельно з просторовим проступає і часовий вимір життя, з'являються образні визначення *«м'якої»*, що *«як полотно під ним угиналася»*, і *«твердої дороги»*, на яку впали сила й гордість поета, об яку розбилася його творча мрія. Кульмінаційна вершина руху дає трагічний злам: *«Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує»* [5, 112]. Це вже рух за інерцією, позбавлений внутрішньої енергії, за яким на колись ясну, сонячну дорогу спадає темрява (*«Дорога темна, як сліпому молоденькому каліці»*). Цей безцільний, автоматичний рух, означений характеристиками *«поволікся»*, *«поплився»*, завершується моторошним скаканням з могили на могилу, до свого сто першого гробу [3, 314].

Слід зазначити, що як і для В. Стефаніка, так і для А. Чехова, мотив шляху є домінантним, що збирає навколо себе всі мікрообрази й поетичні деталі, має і часопросторовий, і психологічний вияв. Однак, зміна місця для героїв Чехова не стільки географічне переміщення в просторі, це перш за все вихід, прорив у життя світле, вільне від брехні та утисків – психологічне звільнення (*«Архієрей»*). Мотив *«виходу»*, що розроблявся Чеховим у творчості останніх років, як і у В. Стефаніка, виявляється тісно пов'язаним з *«образом дороги»*. У дорозі відбуваються несподівані зустрічі, знайомства (*«Аріадна»*, *«На шляху»*), в дорозі приходять думки про свободу та простір (*«У рідному кутку»*, *«Степ»*), про щастя і красу (*«Випадок з практики»*) чи думки про безцільно прожите життя, загублену молодість (*«На підводі»*). Дорога стає реальним місцем дії і метафорою життєвого шляху, вічного руху, вона розширює просторові рамки розповіді і служить необхідним засобом для широкого охоплення дійсності.

Символічного значення набуває мотив *«шляху / виходу»* в новелах *«Степ»* А. Чехова та *«Кам'яний хрест»* В. Стефаніка. У творі Чехова лірична тема безмежно простягнутої дороги наштовхує на сумне узагальнення, що простір її знаходиться в відчуженості від життя людей, дорога посилює відчуття безвихіддя. Адже для Єгорушкі, який їде в місто все те добре й найкраще залишається позаду, з дорогою. Герой не знає, що його чекає попереду. Схожу ситуацію бачимо й у В. Стефаніка. Герой новели *«Камінний хрест»* Іван Дідух з горем та слізьми покидає рідний дім, рідний *«топос»* загалом: переїзд в іншу країну сприймається героєм як закінчення життя, тобто смерть. Горе Івана безмежне, він при всіх у своїй хаті прощається з дружиною, як перед смертю, просить сусідів пом'янути, коли прийде від синів вістка про загибель: *«Як уходили назад до хати, то*

ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало – такий був плач» [5, 80].

Подібність мотивів двох творів посилюється аналогією мікрообразів. Яскравим прикладом є образ хреста. У В. Стефаніка, образ камінного хреста, винесений у заголовок, перетворюється в своєрідний символ. Цей образ впливає на композицію твору, надає йому чогось камінного, важкого, похоронного. Образ камінного хреста підсилюється рядом відповідних деталей і подробиць у творі: піщаний горб із кам'янистим ґрунтом, що «переломив» Івана Дідуха; «окаменіння» Івана з горя і подібність лиця до скали, по якій котиться «сльоза-перла» [4, 88]. Камінний хрест у Стефаніка має певне розміщення у просторі, він знаходиться на горбі, і герої споглядають його: *«Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав і показував старій хрест: – Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не біси, є і моє, і твоє...» [5, 81].* Схоже зображення хреста, подає А. Чехов у «Степу»: *»...На границе дороги с полем стоял деревянный могильный крест, покосившийся в сторону» [8, т. 7, 83].* З подальшого опису зрозуміло, що це не просто вказана подробиця, це символ, функція якого – викликати певний настрій у читача.

Наближеним до стефаніківського трагічного сприйняття дійсності є твір А. Чехова «В яру». Вже з перших рядків не покидає відчуття тривоги читача. Життя села Уклеєво, що загубилося в яру, похмуре й трагічне. Формується образ «нечистого місця», який корелює з образами болота і ями. Разом з тим, Чехов розв'язує мотив «виходу», як завжди, даючи своїм героям надію на краще майбутнє: Липа йде з Уклеєва, тобто покидає простір яру. З мотивом «шляху / виходу» пов'язана надія на вихід в інший, менш страшний світ. Сама нескінченність шляху вносить у твір поетичний елемент незавершеності, недомовленості: *«Солнце уже совсем зашло; блеск его погас и вверху на дороге. Становилось темно и прохладно. Липа и Прасковья пошли дальше и долго потом крестились» [8, т.10, 180].*

Якщо В. Стефанік завершує свої новели, не даючи героям надії на майбутнє, то Чехов завершує свої твори роздумами героїв про їхнє життя і про оточуючу їх дійсність з переконаністю в тому, що від безнадійно заплутаного, порочного порядку речей можна піти. Піти куди? *«Мало ли куда можно уйти хорошему, умному человеку», –* говорить своїй пацієнтці Лізі Ляліковій доктор Корольов («Випадок з практики»).

Нерозривно пов'язаною з мотивом «шляху / виходу» є така типологічна спільність новелістики В. Стефаніка і А. Чехова як «відкриті фінали». Для Стефаніка і Чехова мотив «виходу» є композиційним стрижнем розповіді. Для героїв головне не те, куди і як піти, а те, від чого піти. Такий прийом «відкритих фіналів» характеризує хронотоп творчості

письменників як більш розімкнений, який будується на необмеженості світу замість його замкнутості, та структурності, психологічній неоднорідності. «Відкриті фінали» Стефаніка і Чехова знаменують не логічне завершення сюжету, а лише один з моментів життя, а тому цей момент виявляється дуже важливим для розуміння долі героїв.

Аннотація

В работе рассматривается художественное освоение мотива «пути / ухода», который является существенным аспектом сравнительной поэтики. Главной интенцией работы является определение мотива «пути / ухода» как важной семантической единицы художественного мира Стефаніка и Чехова.

Ключевые слова: *мотив, сравнительная поэтика, хронотоп, топос.*

Summary

This paper considers the art analysis of the motive «way / exit», which is an essential aspect of comparative poetics. The main intention is to determine the motive of the «way / exit» as an important semantic unit of the artistic world of Stefanik and Chekhov.

Key words: *motive, comparative poetics, hronotop, topos.*

Література

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Василь Стефанік – художник слова / ред. кол. В. В. Грещук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с.
3. Голомб Л. Міфологема шляху в творчій самосвідомості Василя Стефаніка // Шевченко. Франко. Стефанік: матер. міжнар. наук. конф. / Прикарпатський ун-т; [ред.кол.: Кононенко В. І., Грещук В. В., Салига Т. Ю., Хороб С. І.]. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 307 – 315.
4. Лесин В. М. Творчість Василя Стефаніка (Ідейно-творчі шукання письменника. Новелістична майстерність) / В. М. Лесин. – Львів: вид. Львів. ун-ту. – 1965. – 214 с.
5. Стефанік В. С. Моє слово: Новели, опов., автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів / Упоряд., передм. та приміт. Л. С. Дем`янівської. – 2-ге вид., доп. – К.: Веселка, 2000. – 319 с.
6. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. / Б. Томашевский. – М: Аспект Пресс, 2003. – 334 с.
7. Чехов А. П. Энциклопедия / сост. и науч. ред. В. Б. Катаев. – М.: Просвещение, 2011. – 696 с.
8. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — М.: Наука, 1974 – 1982.